

**НАКАЗАТЕЛНА ПРОФИЛАКТИКА
И МЕРКИ ЗА СИГУРНОСТ:
БЪЛГАРСКОТО НАКАЗАТЕЛНО ПРАВО
ПРЕЗ ПЕРИОДА 1970–1989 г.**

Мартин Канушев

Резюме: Статията представлява социологически анализ на няколко ключови елемента, които изграждат особенния исторически профил на българското наказателно право през периода на късния социализъм: казусът „хулиганство“ в качеството му на престъпление, нарушение и простъпка; новите форми на мобилизация на социалистическата общественост срещу престъпността; трансформацията на социалната роля на съдебната институция: от сигнална функция към всеобхватност на превенцията; конструирането на една система от образователни, принудителни и осигурителни мерки за цялостна защита на социалистическото общество; генерализацията на административното наказание или процеса на декриминализация на престъплението; специфичната икономия на късносоциалистическия затвор: от затваряне към полусвобода и за неефективността на наказанието; радикалната диагноза на общественото мнение относно причините и условията за престъпността.

Основна теза: в условията на късния социализъм е налице важно обръщане на политическата стратегия на наказателната власт от разкриване и санкциониране на престъпленията към постепенно изграждане на една всеобхватна превенция на престъпността. Новата конституция на НРБ, приета на 18 май 1971 г., постулира, че „предотвратяването на правонарушенията е социалистическо задължение на държавата, обществото и гражданите“. Основната задача на органите на правосъдието е установяването на причините и условията, които обуславят престъпността, и следователно целта е изграждането на система от превантивни мерки за тяхното ограничаване и отстраняване. Милицията, прокуратурата и съдът трябва да укрепват социалистическата законност чрез всеобхватно предотвратяване на престъпленията; да възпитават гражданите в дух на преданост към родината и делото на социализма, на съзнателно изпълнение на законите и трудовата дисциплина. Оттук и ключовият въпрос: тяхната ефективна координация с държавните органи и обществените организации е най-важният елемент от цялостната превантивна дейност в борбата срещу правонарушенията. Съдилищата са длъжни да оказват методическа помощ, а прокуратурите да упражняват и надзор за законност в дейността на Другарските съдилища, Доброволните отряди на трудещите се, Комисиите за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните, Центровете за възпитателна работа по местоживееене и Съветите за профилактика по месторабота: всички те имат, заедно и поотделно, превантивни функции. Съвкупният резултат: в условията на късния социализъм е изградена една „завършена“ институционална система за превенция на престъпността, която – поне по принцип или според логиката си – трябва да функционира ефикасно.

„Хулиганството” – престъпление, нарушение и простъпка

„Хулиганството” е изключителен пример за начина на функциониране на наказателната икономия на късния социализъм: то показва как едно действие може цялостно да бъде обхванато на три нива при упражняване на наказателната власт – престъпление, нарушение и простъпка. Става дума за една сложна социална система от мерки-санкции, които, започвайки от най-горе, от законовото престъпление, постепенно се предвиждат надолу към административното нарушение, за да достигнат равнището на всекидневната простъпка. И обратно, активирането на най-долното равнище на системата е условие за възможност на нейното автоматично задвижване; една поредица от механизми могат да трансформират първоначалното квалифициране на дадено действие като простъпка в нарушение, а то на свой ред – да достигне до статут на престъпление.

Най-напред хулиганството е престъпление против реда и общественото спокойствие. Наказателният кодекс от 1968 г. го определя в чл. 325: „който извърши непристойни действия, грубо нарушаващи обществения ред и изразяващи явно неуважение към обществото, се наказва за хулиганство с лишаване от свобода до 2 години или с поправителен труд, както и с обществено порицание”. Алинея II квалифицира дръзкото хулиганство: „когато деянието е съпроводено със съпротива срещу орган на властта, изпълняващ задължения по опазване на обществения ред или когато се отличава с изключителен цинизъм или дързост, наказанието е до 5 години”. Алинея III, допълнена през 1982 г., постановява, че „когато деянието е извършено повторно, наказанието е лишаване от свобода до 3 години, а в случая на ал. II – от 1 до 5 години”. Алинея IV квалифицира опасния рецидив при хулиганство – през 1968 г. за него е предвидено лишаване от свобода от 1 до 5 години. С измененията на кодекса от 1982 г. въпросната санкция е завишена: „когато деянието представлява опасен рецидив, наказанието е от 1 до 6 години, като съдът може да постанови и задължително заселване”.

Но в какво се състои социалната особеност на това престъпление, за да бъде толкова грижливо обхванато и контролирано от наказателната власт? Според социалистическото право, хулиганството засяга нормалните условия на живот; в него се проявява ниска съзнателност, липса на самодисциплина, остатъци от буржоазни разбирания и слаба правна култура. Именно поради тези причини то е престъпление срещу обществения ред, който е система от норми, установени за закрепване на социалистическите отношения. Хулиганството засяга самите условия на съществуване на обществото, кодифицирани в правилата на социалистическото общежитие. А хулиганът е носител на утайката на буржоазния морал и отрицание на качествата на новия социалистически човек.

Да обобщим: хулиганство е непристойно поведение, грубо нарушаващо установения ред, продиктувано от мотив на явно неуважение към обществото и нормите, върху които гради своето съществуване, чрез което лицето демонстрира отрицателно отношение към социалистическите правила на поведение. Но социалната опасност на въпросното престъпление е изключително висока и поради една втора причина: то практически довежда до много тежки посегателства срещу личността и собствеността. В действителност, ако хулиганството е толкова важно, това е защото може да бъде предпоставка за извършването на друго престъпление: крайният случай е убийството по хулигански подбуди, но със същата вероятност то ще доведе до телесни повреди, разврат, изнасилване, грабеж, кражба, измама, обида или клевета. Никак не е случайно, че наказателната власт е обхванала неговото съществуване на три скачени нива: целта е превантивното ликвидирание на едно ключово условие за всяко престъпление. Наказанието за убийство по хулигански подбуди е максималното: лишаване от свобода от 15 до 20 години или смърт.

На второ място хулиганството е административно нарушение. През 1963 г. е приет и допълнен през 1979 г. Указ за борба с дребното хулиганство: то е непристойна проява, изразена в употреба на ругатни, псувни и други неприлични изрази на публично място пред повече хора, в оскърбително отношение и държане към гражданите, към органите на властта или на обществеността, в скарване, сбиване или други подобни действия, с които се нарушават общественият ред и спокойствието, но поради своята по-ниска степен на обществена опасност не представляват престъпление според Наказателния кодекс.

За дребно хулиганство, извършено от лице, навършило 16-годишна възраст, се налага административно наказание задържане в поделенията на МВР до 15 денонощия или глоба от 5 до 50 лв. Следователно това деяние не е престъпление, но не е и противообществена проява, а правонарушение, което засяга правилата на социалистическото общежитие. Но пълното разграничение на хулиганството като престъпление и нарушение понякога е много трудно. Въпреки че за престъплението се изисква грубо посягане на обществения ред, то нарушението също разкрива определена степен на обществена опасност. При дребното хулиганство трябва да се установи, че става въпрос за по-незначително посегателство върху обществения ред, следователно е налице по-ниска обществена опасност.

Административното наказание задържане до 15 денонощия се изтърпява чрез задържане в милицията и 8 часа физически труд съобразно възрастта и здравословното състояние. Началникът осъществява режима, изолацията и охраната на задържаните, когато се намират в помещенията, и организира контрола над тях, когато са на работа. Всеки отработен ден се смята за един ден изтърпяно наказание. Ако в продължение на 8 работни часа задържаният не изпълни трудовата норма, той се задължава да работи до 2 допълнителни

часа. Лицата от 16 до 18 години работят 7 часа в денонощието и нормата им се определя като за непълнолетните работници. На задържаните се осигурява 1 ден седмична почивка, който се зачита за 1 ден изтърпяно наказание. Денят, в който задържаният не е работил по независещи от него причини, също се зачита, както и предварителното задържане. Храната на задържаните се осигурява безплатно 3 пъти дневно; те нямат право на свиждане, да получават храна и да водят кореспонденция.

Задържаните, които точно и добросъвестно изпълняват изискванията на режима, определените им трудови норми и другите задължения, могат да бъдат поощрявани с: изказване на похвала пред всички задържани; даване разрешение за еднократно получаване на храна, закупена със собствени средства или от близки; даване разрешение за еднократно свиждане, получаване и изпращане на писмо; изпращане на писмо до семейството, предприятието и организацията, в която задържаният работи и членува, за посочване проявите на доброто му поведение през периода на изтърпяване на наказанието до освобождаването му.

Задържаните, които нарушават режима, не изпълняват добросъвестно трудовите норми или други задължения, превъзпитавачи ги, се наказват с: мъмрене пред всички задържани; преместване на по-тежка физическа работа; уединяване в извънработно време до 3 дни; изпращане писмо до семейството и организацията, в които задържаният работи или членува, с посочване проявите му на лошо поведение през периода на изтърпяване на наказанието при освобождаването му и за да се търси помощта на семейството и колектива за по-нататъшното му поправяне. Ако допуснатите нарушения съставляват престъпление или дребно хулиганство, виновният независимо от наложеното му наказание се предава на съд. Лице, което се отклони от работа и доброволно се завърне, се наказва с една от горните санкции. Задържаните за дребно хулиганство до и след определяне на наказанието им при бягство се преследват като затворници.

На трето място хулиганството е противообществена проява или простъпка, която се санкционира от юрисдикцията на другарските съдилища. С изменението на Закона за другарските съдилища от 1975 г. дребните прояви на хулиганство са включени в тяхната компетентност, когато делата им бъдат препращани от съда или органите на милицията. Става дума за преценка на целесъобразността да се приложи мярка за обществено въздействие, когато нарушителят с оглед на характера на деянието и на личността му може да бъде поправен чрез нея.

Другарският съд разглежда следните дела: за нарушения на трудовата дисциплина, техническата безопасност и хигиената на труда; за безделничество, отклонение от общественополезен труд, паразитен начин на живот, пианство и други противообществени прояви; за неизпълнение на задълженията към семейството, възпитанието и издръжката на децата; за неспазване на пра-

вилата по стопанисване на жилищни помещения и комунални съоръжения; за нарушение на реда в жилищата, незаплащане на наема или на таксите за услуги; за незаконно използване или небрежно отношение към държавното или общественото имущество; за обида, клевета и лека телесна повреда, които се преследват по тъжба на пострадалия; за дребни кражби, присвоявания и разпилявания на имущество, за дребни прояви на хулиганство, самоуправство и спекула; за други по-малко значителни престъпления, които не представляват повишена обществена опасност, за които Наказателният кодекс предвижда лишаване от свобода до 1 година.

Другарският съд може да се ограничи единствено с публично разглеждане на делото, ако прецени, че то е оказало необходимото възпитателно и предупредително въздействие върху нарушителя. В противен случай налага една от мерките за обществено въздействие: задължава виновния да се извини пред пострадалия или пред колектива; другарско предупреждение; обществено мъмрене; обществено порицание; глоба до 10 лв.; предложение пред предприятието или организацията за преместване на нарушителя на по-ниско платена работа за срок до 3 месеца, за понижаване в длъжност или за дисциплинарно уволнение.

Решението на другарския съд задължително се съобщава в организациите по месторабота и местоживееене на осъдения за довеждане до знание на колектива. То има сила в продължение на 1 година от произнасянето му. Съдът може и преди изтичането на срока да снесе наложеното другарско предупреждение, обществено мъмрене или обществено порицание. Предсрочното прекъсване на тези мерки за обществено въздействие се прави само ако лицето е осъзнало грешката си и показва, че се е поправило. Реабилитацията публично се оповестява по месторабота и местоживееене на осъдения; тя има огромно възпитателно значение и поради това е необходимо колективът да следи за промените в неговото поведение.

Да обобщим: една сложно субординирана система от законови наказания, административни санкции и обществени мерки е обхванала хулиганството на трите нива на неговата социалистическа кодификация. Ако Наказателният кодекс не може да го квалифицира като престъпление, се включва в работа механизмът на Указа за борба с дребното хулиганство, който покрива полето на нарушенията. Когато и той не успее да дефинира действието като подлежащо на административна санкция, се задейства всекидневната юрисдикция на другарския съд. И обратното, ако другарският съд не успее да квалифицира едно действие като противообществена проява, той по необходимост препраща към нарушението, подлежащо на санкциониране по Указа за борба с дребното хулиганство. На свой ред, при „грубо посегателство” и „дръзко поведение”, на сцената е повикан Наказателният кодекс, който трябва да квалифицира хулиганството именно като престъпление.

Обществеността срещу престъпността: нови форми на мобилизация

Изходна теза: късният социализъм е специфична историческа фаза в процеса на мобилизация на обществеността в борбата срещу престъпността чрез създаването на поредица от нови организационни и институционални форми. В тяхната основа е залегнала програмната директива на БКП от 70-те години, че „в социалистическото общество вече са налице благоприятни условия за системен контрол на трудещите се над проявите на престъпност и нарушенията на законността”. Кой са най-важните от тези форми на мобилизация?

На първо място с Указ № 1104 през 1977 г. са създадени доброволните отряди на трудещите се. Те са обществени органи, които имат за задача да съдействат на държавните органи за охрана на обществения ред и сигурността на страната с цел защита на правата на гражданите и опазването на собствеността. Те трябва активно да участват в борбата с престъпленията и противообществените прояви и да подпомагат възпитанието на гражданите за спазване на правовия ред и правилата на социалистическия морал. Следователно доброволните отряди на трудещите се са своеобразен пазител и надежден гарант за спазване на нормите на поведение в социалистическото общество. Основният метод в тяхната всекидневна дейност е профилактичната и възпитателната работа; в борбата срещу нарушителите на обществения ред те въздействат чрез средствата на убеждението и предупреждението.

Доброволните отряди на трудещите оказват съдействие на милицията, прокуратурата и съда в дейността по охрана на обществения ред, сигурността на страната и борбата с престъпленията; помагат за охраната на държавната граница и поддържането на граничния режим; водят борба с хулиганските и неморалните прояви, пиянството и алкохолизма, безделието, скитничеството и просията; осигуряват недопускане на посегателства срещу социалистическата собственост и участват в борбата с проявите на безстопанственост; реализират профилактика и възпитателна работа сред гражданите за съзнателно спазване на правовия ред и правилата на социалистическия морал; осъществяват надзор и превъзпитаване на лицата, които се отклоняват от общественополезен труд и водят паразитен живот и които са условно осъдени или са им наложени превантивни мерки.

За отрядници се приемат само български граждани, навършили 18-годишна възраст, които притежават необходимите морално-политически и делови качества и са получили препоръка от обществената организация по месторабота, учение или местоживеене. При изпълнение на своите задачи те могат да изискват от гражданите да спазват обществения ред; да им проверяват документите за установяване на самоличността и да изясняват причините за противообществените прояви; да съставят актове и да налагат глоби за

нарушения; да отвеждат в милицията лицата, които са извършили престъпления или грубо нарушават реда; да задържат нарушители на държавната граница; да изискват съдействие от длъжностни лица.

Доброволните отряди на трудещите се използват следните форми на работа: дежурство в шабовете; поддържане на постове и патрули; откриване на лица, извършили престъпления; участие в наряди по охрана на държавната граница и граничните райони; осъществяване на индивидуално-възпитателна работа и поемане на шефство над осъдени лица; провеждане на беседи с родителите на малолетни и непълнолетни, извършили противообществени прояви; разясняване на законите и нормативните актове; използване на средствата за масова информация за превантивна работа; обсъждане на поведението на правонарушителите в присъствие на представители на обществените организации и на трудовите колективи.

Всеки отрядник е длъжен да проявява висока активност при изпълнение на поставените му задачи; да следва точно и добросъвестно изискванията спрямо него; да защитава правата и законните интереси на гражданите; да бъде тактичен и вежлив в отношенията си с тях; да спазва законите и нормативните актове; да овладява формите и методите на борба с престъпленията; да проявява бдителност, своевременно и точно да съобщава обстоятелствата за подготвяни или извършени престъпления; да взема конкретни мерки за предотвратяване на вредните последици от тях; да участва в наряди най-малко 4 часа месечно; да носи винаги значката и картата, а при наряд – лента на отрядник около ръката; да отчита своята работа пред командира на отряда; да участва активно в организационния живот. Всеки отрядник след приемането му подписва тържествено обещание за добросъвестно и вярно изпълнение на своя дълг пред социалистическото общество.

На второ място в тази социалистическа конфигурация от форми и методи за борба с отрицателните явления се намират Центровете за възпитателна работа по местоживеене, създадени през 1979 г. Те са обществени органи за обединяване и координиране на усилията на обществеността, държавните органи и гражданите в борбата срещу противообществените прояви. Дейността им се състои в провеждане на профилактични и превантивни мероприятия за създаване на нетърпимост спрямо извършителите на престъпления и за превъзпитанието им в дух на съзнателно изпълнение на законите и моралните норми на социалистическото общество.

Центровете за възпитателна работа съдействат за обединяване и насочване на усилията на държавните и обществените органи за постигането на трайни резултати в борбата срещу противообществените прояви; осъществяват индивидуална превантивна дейност с лицата, които се отклоняват от правните и моралните норми; вземат мерки за отстраняване на причините и условията за извършване на престъпленията; предлагат на държавните органи да поемат контрола върху лицата, които не са се повлияли от мерките за об-

ществено въздействие; провеждат мероприятия за издигане на провосъзнанието на гражданите чрез разпространение на правни знания; съдействат на милицията, прокуратурата и съда за охраната на обществения ред и спазването на социалистическата законност. Те осъществяват индивидуална превантивна дейност с осъждани лица; рецидивисти; лица с противообществено поведение – пияници, алкохолици, безделници, паразити, скитници, просяци; малолетни правонарушители и техните родители; системни нарушители на обществения ред, както и спрямо гражданите, склонни към противообществени прояви. Лицата, живеещи в района на съответния център, които имат отклонения в поведението, подлежат на профилактичен отчет.

Основният метод в дейността на Центровете за възпитателна работа е убеждението. Те могат да използват различни форми на индивидуална превантивна дейност: беседа, разясняване и поощрение; вземане под патронаж; посещение в дома и разговор с членове на семейството на правонарушителя; оказване на помощ за трудово устрояване на лицата, изтърпели наказанието лишаване от свобода или неупражняващи общественополезен труд; сигнализиране на Съветите за профилактика по месторабота с предложение за въздействие от страна на трудовия колектив; предупреждение към правонарушителите, че ще бъдат сигнализирани държавните органи. Една от основните задачи на всеки център е да следи за социалната ефективност на превантивната дейност спрямо лицата, които се водят на профилактичен отчет.

Към Центровете за възпитателна работа се изграждат секции, съответстващи на ключовите направления в превантивната дейност: а) охрана на обществения ред и спазване на паспортния режим; б) борба с правонарушенията в бита и семейството; в) борба с безделието, алкохолизма и пианството; г) борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните; д) възпитателна работа с осъждани или криминално застрашени лица; е) осигуряване на безопасността на движението. Техният кадрови състав се рекрутира от активисти, изпратени по поръчение от обществените организации.

На трето място късният социализъм е изградил и една друга поредица от инструменти за социален контрол върху противообществените прояви: Съвети за профилактика по месторабота, създадени през 1979 г. Те са обществени органи за обединяване и координиране на усилията на профсъюзните и комсомолските организации, административните ръководства и партийните организации в борбата срещу престъпленията и правонарушенията. Основното направление в тяхната дейност е провеждането на превантивни и възпитателни мероприятия за съзнателно изпълнение на законите и строго спазване на трудовата дисциплина; за създаване на непримиримост спрямо посегателствата срещу социалистическата собственост и нарушенията на обществения ред.

Съветите за профилактика по месторабота организират индивидуална превантивна дейност спрямо членовете на трудовия колектив, които са осъж-

дани, рецидивистите, системните нарушители на обществения ред, както и спрямо склонните към извършване на противообществени прояви; установяват причините за извършване на правонарушения и предлагат на ръководството мерки за тяхното отстраняване; правят предложения за подобряване на организационната дейност, за опазване на социалистическата собственост и за отстраняване на условията, които създават възможност за кражби, злоупотреби, разхищения, безстопанственост и разпиляване. За осъществяване на въпросните задачи те изучават състоянието на отчетността и опазването на материалните ценности; реда на подбор и възпитанието на материално отговорните лица; пропускателният режим и физическата охрана на обектите; провеждат индивидуална превантивна работа с членовете на трудовия колектив, които допускат нарушения на обществения ред и трудовата дисциплина, злоупотребяват с алкохол или имат отклоняващо се поведение в семейството и обществото, като организират вземането им на профилактичен отчет; приличат изтъкнати производственици, майстори, ръководители, общественици за наставници на правонарушителите; организират пропагандна и разяснителна работа за спазване на правните и моралните норми на социалистическото общество.

Към Съветите за профилактика по месторабота се изграждат следните направления за превантивна дейност: а) опазване на социалистическата собственост от безстопанственост, разхищения, разпиляване, кражби и злоупотреби; б) борба с противообществените прояви, нарушенията на обществения ред и на трудовата дисциплина, правонарушения в бита и семейството, с проявите на безделие, алкохолизъм и пианство; в) възпитателна работа с осъждани за умишлени престъпления и спрямо лицата, склонни към противообществени прояви; г) по плановата, финансовата и договорната дисциплина. Всеки съвет за профилактика внася в партийното, профсъюзното и комсомолското ръководство предложения за предприемане на превантивни мерки за опазване на социалистическата собственост; изготвя решения за вземане на отношение спрямо правонарушители или за поощрение на членове на трудовия колектив, които са се поправили; осъществява превантивна дейност по отдели и служби със съдействието на административното ръководство; поканва провинилите се членове на трудовия колектив да дадат обяснение за допуснатите от тях правонарушения и дисциплинарни провинения; предава материали за разглеждане от другарски съд; информира съответния център за възпитателна работа по местоживеење за взетите на профилактичен отчет лица.

Съветите за профилактика работят в непосредствено взаимодействие със специализираните органи за борба с престъпността и с Центровете за възпитателна работа за осъществяване на единна и системна превантивна дейност по месторабота и местоживеење и осигуряване на непрекъснатост на възпитателния процес спрямо взетите на профилактичен отчет лица.

Съдебната институция: от сигнална функция към всеобхватност на превенцията

Ключова хипотеза: в условията на късния социализъм е налице важно обръщане на политическата стратегия на наказателната власт от разкриване и санкциониране на престъпленията към постепенно изграждане на всеобхватна превенция на престъпността. Новата конституция на НРБ, приета на 18 май 1971 г., постулира, че „предотвратяването на правонарушенията е социалистическо задължение на държавата, обществото и гражданите“. Основната задача на органите на правосъдието е установяването на причините и условията, които обуславят престъпността, и следователно целта е изграждането на система от превантивни мерки за тяхното ограничаване и отстраняване. Няколко ключови елемента оформят ускореното разгръщане на този процес.

На първо място е максималното разширяване на сигналната функция на съдебната институция. Въпросната функция представлява социална профилактика в сферата на предотвратяване на престъпленията, която се регулира от социалистическото законодателство. Сигналът е средство за прилагане на метода на превенция чрез въздействие върху различните сфери на социалния живот, застрашени или засегнати от извършване на правонарушения. Целта на сигнализирането е привличане на държавните органи и обществените организации към активно участие в работата по предотвратяване на престъпленията и осигуряване на строго спазване на социалистическата законност.

Въз основа на доказателствата по съответното дело съдът издава сигнално определение, с което обръща внимание на: а) ръководителите на учреждения и предприятия върху причините и условията, способствали за извършване на престъплението, и върху мерките, които трябва да се вземат за тяхното отстраняване; б) длъжностните лица върху нарушенията, допуснати при извършване на предварителното производство; в) обществените организации или трудовите колективи върху поведението на отделни граждани по време на наказателния процес, несъвместимо с правилата на социалистическото общежитие. Препис от сигналното определение се изпраща на отговорните лица в съответните учреждения, предприятия и организации, които в едномесечен срок са длъжни да уведомят съда за взетите конкретни мерки.

Всеки сигнал се състои от две части. В първата се съдържа: името и адресът на сигнализирания обект; номерът на делото и данните за страните по него; какво престъпление е извършено; описва се фактическата обстановка и правната квалификация на деянието. След това се излагат причините и условията на престъплението, така както са установени от съда. Втората част съдържа: законното основание, на което се отправя сигналът и препоръките за отстраняване на конкретните причини и условия. Въпросните препоръки трябва да са правно и фактически реализуеми. На сигнализираните органи се предоставя инициативата да предприемат конкретни мерки за отстранява-

не на криминогенните фактори. В края на всеки сигнал се посочва, че срокът за уведомяване на сигнализиращия орган е 30-дневен. Когато не бъдат предприети мерки за отстраняване на възможностите за нарушения на социалистическата законност, се налага административно наказание по чл. 98 от Закона за устройството на съдилищата: глоба от 20 до 200 лв.

На второ място съдебната институция е натоварена с една изследователска функция: тя е длъжна да разкрива и отстранява причините и условията, способствали за извършване на всяко престъпление. Резултатите от направеното съдебно изследване по конкретното дело се отбелязват в мотивите на присъдата.

Разкриването и отстраняването на причините и условията на престъплението по конкретно наказателно дело е подчинено на следните задачи: а) да се изясни същността и характерът на престъплението и да се обезпечи точно и правилно спазване на закона; б) да се установят особеностите на личността на дееца, които очертават неговата обществена опасност, и да се даде възможност за определяне на най-подходящото по вид и размер наказание; в) да се разкрият обстоятелствата, които са довели до създаване на антиобществените възгледи и навици у дееца, и да се набележат мерки за тяхното отстраняване.

Изследването на причините на конкретното престъпление започва с изучаването на личността на неговия извършител. То трябва да изясни не само какъв е престъпният субект, но и да даде отговор на въпроса защо е извършено въпросното престъпление. Следователно ще трябва еднозначно да се установят: възрастта на извършителя; местожителството, народността, образованието, семейното положение, въпросът за вмняемостта, физическото и психическото състояние, упражняваната професия, материалното положение, социалният произход и партийната принадлежност на обвиняемия (неговите общественополитически прояви), данните за миналите осъждания – какви наказания са наложени и как те са изтърпени. А с това се създават възможности да се реши правилно въпросът за възпитателните мерки, които трябва да се приложат в бъдеще за поправянето и превъзпитанието на осъдения. Всички обстоятелства, които обясняват механизма на неблагоприятно формиране на личността на дееца, представляват причина за извършване на конкретното престъпление. На основата на доказателствата по делото съдът трябва да прояви необходимото умение, за да разкрие тези причини и да им отдаде дължимото значение. Нарушаването на гаранциите, създадени за охраната и защитата на социалистическия обществен строй, са условията за извършване на престъпленията. Ето защо съдиите са длъжни с настойчивост и задълбоченост да разкриват тези криминогенни фактори и да вземат необходимите мерки за тяхното отстраняване.

На трето място съдебната институция е натоварена и с една друга задача – тя има възпитателна функция. Нейният най-видим образ се проявява в

показните процеси. При разглеждане на наказателни дела пред трудовите колективи съдът не трябва да изхожда единствено от тежестта на обвинението, но и от факта, каква възпитателна роля ще изиграе показният процес сред трудещите се. Съдиите са длъжни публично да разясняват обстоятелствата, предизвикали извършването на престъплението, и да обсъждат необходимите мерки за поправяне на лицето и за предотвратяване на бъдещи правонарушения. Показният съдебен процес въздейства предупредително не само на преките участници в него, но и на останалите граждани с цел спазване на законите и правилата на социалистическото общежитие.

За да се постигне по-ефективно възпитателно въздействие от провеждането на процеса като „показен“, е необходима грижлива предварителна подготовка. От особено значение е внимателният подбор на делата, които ще се разглеждат пред трудовите колективи. Това трябва да бъдат дела, отнасящи се до престъпления, които засягат значителен обществен интерес или представляват груби нарушения на социалистическата законност. Целта е да се даде публична оценка на разглежданото провинение, да се разясни неговата обществена опасност, и то не пред кого и да е, а пред хората и в средата, където е възникнало. Изискването е да се подбират такива дела, които създават масово настроение против самото престъпление, и по този начин да се укрепва обществената нетърпимост спрямо всяко правонарушение.

Много важно условие при провеждането на показен процес е да се осигури присъствието на всички участници, за да не се допуска неговото отлагане и zlepоставяне на правосъдието. Съдът и прокурорът трябва да познават материалите по делото, да проявяват такт, принципност и обективност при провеждане на следствието, при събиране на доказателствата и тяхната преценка. Обвинителната реч трябва да бъде особено прецизна и с подчертана възпитателна насока. Присъдата трябва да се произнесе непосредствено след разглеждането на делото. В нея е необходимо да се подчертае непримиримостта на социалистическото общество към отрицателните явления. След това е задължително да се провеждат съвещания с трудовите колективи, на които се разясняват обстановката, при която е извършено престъплението, кои лица са допринесли за него, какви щети са настъпили, какви са причините и какво предвижда закона. Трябва да се набляга на ролята на социалистическата общественост за мерките, които е необходимо да се вземат с цел недопускане в бъдеще извършването на престъпления и относно ролята на трудещите се в борбата за тяхното предотвратяване. Показният процес като форма на превантивна дейност е ключовото средство за постигане на висока ефективност в съдебната дейност.

Накрая – съдебната институция е натоварена с една тотална функция: не само да разкрива и санкционира престъпленията, но и да реализира цялостна превенция на престъпността. Съдилищата наред с осъществяването на правосъдието трябва непрекъснато да провеждат конкретна, целенасочена и

резултатна превантивна дейност. Те са длъжни да анализират и обобщават практиката по предотвратяване на престъпленията, да изучават състоянието на престъпността и условията, които благоприятстват за нейното пораждаване особено в случаите на рецидивизъм, и въз основа на достигнатите изводи да правят предложения за тяхното отстраняване.

Превантивната роля на съдебния процес е насочена в дух на непримиримост към нарушенията на законността и правилата на социалистическото общежитие. За постигането на тази цел правосъдието се задължава: да повишава възпитателното и предупредителното въздействие на съдебните процеси чрез постановяването на убедителни и справедливи присъди; да подобрява ролята на публично разглеждане на наказателните дела пред колективите на трудещите се; системно да се изучават причините и условията, които способстват за извършване на престъпленията; да се усъвършенства практиката по изпращане на сигнални определения; да се подобрява работата на съдебните заседатели за участието им в активна превантивна дейност; да се разяснява институтът на обществените обвинители и обществените защитници сред трудовите колективи; да се разширява правната пропаганда и повишават правните знания на гражданите за социалистическата законност; да се извършва постоянен обзор на резултатите от превантивната дейност с цел подобряване на координацията между всички участници в нея.

Да обобщим: милицията, прокуратурата и съдът трябва да укрепват социалистическата законност чрез всеобхватно предотвратяване на престъпленията; да възпитават гражданите в дух на преданост към родината и делото на социализма, на съзнателно изпълнение на законите и трудовата дисциплина. Оттук и ключовият въпрос: тяхната ефективна координация с държавните органи и обществените организации е най-важният елемент от цялостната превантивна дейност в борбата срещу правонарушенията. Следва поредица от „работещи“ методи за координирано институционално действие: а) извършване на съвместни проверки за установяване на причините за посегателствата срещу социалистическата собственост; б) изготвяне на съвместни анализи на състоянието, структурата и динамиката на престъпността; в) провеждане на съвместни мероприятия за правновъзпитателна дейност за спазване на социалистическата законност; г) предприемане на съгласувани мерки за отстраняване и предотвратяване на условията, които поражда престъпленията. Съдилищата са длъжни да оказват методическа помощ, а прокуратурите да упражняват и надзор за законност в дейността на Другарските съдилища, Доброволните отряди на трудещите се, Комисиите за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните, Центровете за възпитателна работа по местоживееене и Съветите за профилактика по месторабота: всички те имат, заедно и поотделно, превантивни функции. Съвкупният резултат: в условията на късния социализъм е изградена една „завършена“ ин-

ституционална система за превенция на престъпността, която – поне по принцип или според логиката си – трябва да функционира ефективно.

Принудителни и осигурителни мерки: за цялостна защита на обществото

Да конкретизираме перспективата: късният социализъм е създал една инструментална система за защита на обществото, която се изгражда от поредица взаимосвързани възпитателни, принудителни и осигурителни мерки. Разбира се, въпросната предпазна система юридически е легитимирана и санкционирана от законите, но тя не може да бъде редуцирана до приложното поле на наказателното право. Обратно, тя е част от публичната хигиена на социалистическото общество, а властовата стратегия е превантивният контрол върху носителите на отрицателните явления. На свой ред наказателното право (правосъдие) е включено в нейното социално функциониране като централен елемент, около който се изграждат и разширяват силовите нишки на тази политическа рационалност.

И така на първо място са възпитателните мерки: Законът за изпълнение на наказанията от 1969 г. в чл. 6 дефинира няколко категории индивиди, които са тяхната прицелна точка. Съдилищата организират и контролират надзорно-възпитателната работа с осъдените на поправителен труд и задължително заселване, с предсрочно и условно предсрочно освободените и условно осъдените. По отношение на осъдените на поправителен труд тя се възлага на ръководствата на предприятията, учрежденията или обществените организации при трудовите колективи, в които работи лицето. Възпитателната работа спрямо условно осъдените и условно предсрочно освободените пълнолетни лица се осъществява от наблюдателните комисии, спрямо условно осъдените и предсрочно освободените непълнолетни – от местните комисии за борба с противообществените прояви. Възпитателните грижи по отношение на условно осъдените за умишлени деяния и осъдените на задължително заселване се възлагат на обществените организации по месторабота или по местоживене. Когато намери за необходимо, съдът може да ги възложи и на отделни лица с тяхно изрично съгласие. Обществените организации поддържат постоянна връзка с осъдените, съдействат за трудовото и битовото им устройване, за продължаване на образованието и повишаване на квалификацията им, за включването им в обществени, културни и спортни мероприятия. Те прилагат подходящи възпитателни мерки за постигане на положителни резултати с цел утвърждаване на социалистическото съзнание и законно поведение у тези категории граждани.

На второ място са принудителните мерки, които най-добре могат да бъдат разчетени в Закона за народната милиция, приет през 1976 г. Милицията

охранява обществения ред, защитава правата и интересите на гражданите, участва активно в борбата срещу престъпността и съдейства за утвърждаване на социалистическата законност. Тя провежда обща и индивидуална превантивна работа за предпазване на населението от извършване на противообществени прояви; провежда мероприятия за предотвратяване на престъпленията, като изяснява причините и условията, които ги пораждат, и взема мерки за тяхното навременно отстраняване.

Но това са все ретроактивни мерки, които са насочени към едно извършено престъпление; превантивните мерки са много по-важни, тъй като имат за обект на наказателна намеса бъдещото нарушение. Според Закона за предотвратяване на престъпленията органите на милицията могат да прилагат следните мерки: а) забрана за напускане на местоживеенето, а за лицата, които нямат постоянно местоживеене – забрана за напускане на определено населено място за срок до 6 месеца; б) поставяне под административен надзор за срок до 6 месеца, което обхваща: забрана за посещаване на някои населени места, за напускане на жилището през определено време на денонощието, за посещаване на части в населеното място или на някои обществени заведения, както и задължение за явяване в определено време в най-близкото поделение на милицията.

Превантивните мерки се прилагат спрямо: лица, осъждани за престъпление против Народната република; рецидивисти; осъждани за умишлени престъпления против личността и против социалистическата или личната собственост, за подправка на документи и парични знаци, за квалифицирана контрабанда и валутни престъпления, за употреба на сила или заплашване или за оказване на съпротива спрямо органи на властта, както и за хулиганство, алкохолизъм и пианство; безделници, които водят скитнически живот или се занимават с просия, като не упражняват общественополезен труд; онези, които системно водят неморален или паразитен начин на живот; лица, които имат противонародни прояви. С измененията на Закона за народната милиция през 1979 г. последната категория е преименувана на „лица, които извършват противообществени прояви, засягащи сигурността на страната”. По отношение на едно лице могат да се приложат една или повече превантивни мерки; те не се прилагат спрямо онези, които не са навършили 18 години. Мерките се налагат с мотивирана заповед; тя подлежи на незабавно изпълнение. При добро поведение срокът на превантивната мярка може да бъде намален или тя да бъде отменена от органа, който я е приложил. Който не изпълни или наруши наложената мярка, се наказва с глоба до 150 лв.

На трето място можем да открием една редица от осигурителни мерки за защита на социалистическото общество. Изключителен пример в това отношение е Указ № 1074 за ограничаване заемането на отчетнически, материално-отговорни и други длъжности от осъдени лица, издаден през 1974 г. Според него не може да бъде назначаван и да заема отчетническа и матери-

ално отговорна длъжност, както и длъжност, свързана с упражняване на контрол върху работата на лица, заемащи такива длъжности, този, който е осъждан на лишаване от свобода за някое от следните престъпления по Наказателния кодекс от 1968 г.: а) против Народната република по чл. 106–107 (диверсия, вредителство); б) против социалистическата собственост по чл. 194–206 (кражба, грабеж, присвояване), чл. 208, ал. II, чл. 209–215 (измама, изнудване, вещно укривателство), чл. 216, ал. I–III (унищожаване или повреждане на обществена вещ), чл. 217–218 (престъпления против държавната или обществената собственост на другите социалистически страни); в) против социалистическото стопанство по чл. 219, ал. III, чл. 220, чл. 222, чл. 224, чл. 225, ал. I–V, чл. 226 (общи стопански престъпления), чл. 229, чл. 231–234 (престъпления в отделните стопански отрасли), чл. 242–244 (престъпления против монопола на външната търговия), чл. 246 (престъпления против паричната и кредитната система); г) против личната собственост по чл. 251–253 (кражба), чл. 255–259 (грабеж, присвояване), чл. 261–266 (измама, изнудване, злоупотреба с доверие, вещно укривателство); д) против дейността на държавни органи и обществени организации по чл. 276, ал. I, III (престъпления против реда на управлението); чл. 282–285 (престъпления по служба); чл. 301–305, чл. 307 (подкуп на и от длъжностно лице); е) документни престъпления по чл. 308–311 (изготвяне на фалшиви документи), чл. 313–319 (подправка на документи); ж) общоопасни престъпления по чл. 330 (палеж), чл. 340 (повреда на транспортни или съобщителни съоръжения).

Тази забрана се прилага и по отношение на лицата, които са осъдени за въпросните престъпления по отменени наказателни закони. Кои длъжности са отчетнически или материално отговорни и кои са свързани с упражняване на контрол върху лицата, заемащи такива длъжности, се определя със специална Наредба. Забраната се прилага и по отношение на реабилитирани лица, ако от реабилитирането не са изтекли: а) една година – при условно осъждане; б) три години – при осъждане на лишаване от свобода за срок до 1 година; в) пет години – при осъждане на лишаване от свобода за срок повече от 1 година.

По отношение на лицата, които са осъждани два или повече пъти за някое от изброените престъпления, въпросните срокове, изчислени с оглед на последното наказание, се удвояват, а ако едно от престъпленията е тежко, те не могат да заемат посочените длъжности. А „тежко престъпление“ е онова, за което по Наказателния кодекс от 1968 г. е предвидено наказание лишаване от свобода повече от 5 години или смърт. Не се вземат предвид осъжданията за престъпления, извършени по време на непълнолетие. Лицата, които са заварени на длъжности, каквито те нямат право да заемат, задължително се освобождават в срок от 3 месеца.

Според специалната Наредба за приложение на Указ № 1074 отчетнически и материално отговорни длъжности, както и длъжности, свързани с

упражняване на контрол върху работата на такива лица, са: а) отчетнически длъжности, заемани от лица, които в качеството си на отчетници събират, съхраняват, разходват или отчитат обществени парични или материални ценности – касиери, магазинери, домакини, щандисти, началник-складове, снабдители, инкасатори, касиер-маркировачи, отчетници на билети и ценни книжа, управители на магазини, аптеки, хотели, заведения за обществено хранене, пласьори, бюфетчици и други; б) отчетници са и лицата, които не са назначени на такава длъжност, но фактически изпълняват отчетнически функции – събират, съхраняват, разходват и отчитат обществени парични или материални ценности, независимо от изпълняваната от тях основна работа; в) материално отговорни длъжности, заемани от лица, които управляват или разпореждат с обществени парични или материални ценности – директори на предприятия, началници на управления и самостоятелни отдели, управители и други ръководни длъжностни лица; г) длъжности, заемани от лица, които извършват финансов контрол – счетоводни органи, ревизори, членове на контролни съвети, органи на инвеститорски контрол и други.

На въпросните длъжности не могат да бъдат назначавани и да ги заемат лица, които са осъдени на лишаване от свобода за изброените престъпления. Когато едно лице освен основната си длъжност изпълнява и отчетнически функции и се установи, че е осъждано, администрацията на предприятието, учреждението или организацията го освобождава от тяхното изпълнение, без да го уволнява от основната му длъжност. Кандидатите за назначаване на посочените длъжности наред с другите необходими документи представят и свидетелства за съдимост. В тях задължително се посочва и точната длъжност, която лицето заема или ще заема. Когато на лицето е наложено наказание лишаване от свобода за някое от изброените престъпления, за което то е реабилитирано, се отбелязва и датата на настъпилата по право реабилитация или на определението на съда. След изтичането на посочените срокове в свидетелствата за съдимост не се вписва нито осъждането, нито реабилитацията. Когато лицето е осъждано на лишаване от свобода два или повече пъти с отделни присъди за някое от изброените престъпления, посочените срокове, изчислени с оглед на последното наказание, се удвояват, а ако едното от тези престъпления е тежко, то никога не може да заеме някоя от въпросните длъжности.

Административно наказание или декриминализация на престъплението

През 1982 г. е осъществена най-значимата реформа на наказателното право на късния социализъм: декриминализация на редица маловажни престъпления и превръщането им в административни нарушения. „Маловажен случай” е този, при който извършеното престъпление с оглед на липсата или

незначителността на вредните последици или с оглед на други смекчаващи обстоятелства представлява по-ниска степен на обществена опасност в сравнение с обикновените случаи на престъпление от съответния вид. Логиката на законодателя е следната: в съответствие новия етап от изграждането на развитото социалистическо общество все по-последователно се провежда линията на ограничаване на приложното поле на наказателната отговорност за леки престъпления, извършени за първи път, когато по отношение на виновните с успех могат да се приложат административни санкции или обществени мерки за въздействие. Налице са два основни момента: от една страна, пълна и последователна защита на обществените отношения и личните интереси, а от друга – свеждане на принудата „до най-минимален минимум”, осигуряващ целите на наказанието. Следователно става дума едновременно за ефективна защита на социалистическото общество и за налагане на минимално необходимото наказание. Политическата директива е непрекъснато ограничаване на сферата на наказателната репресия и разширяване на полето на превантивната дейност.

И така с приемането на Наказателния кодекс през 1968 г. близо 40 деяния, които вече не представляват висока обществена опасност, са декриминализирани. Със Закона за опазване на селскостопанското имущество през 1973 г. маловажните посегателства до 20 лв. (с поправките през 1982 г. – до 50 лв.), санкционирани чрез него, са обявени за нарушения и е предвидено да се наказват по административен ред. С изменението на Наказателния кодекс през 1982 г. са декриминализирани редица маловажни престъпления; налице е ново стесняване на сферата на наказателната отговорност за сметка на разширяване на сферата на административните наказания. Ръководният принцип: изискването за по-висока социална ефективност на наказанието при най-икономично използване на репресията. Политическата стратегия: главната насока на борбата с престъпността в развитото социалистическо общество е превенцията.

Да вземем пример: от предвидените в Наказателния кодекс административни нарушения с най-голямо социално значение е съставът по чл. 218б (за деяние, когато стойността на предмета е до 50 лв., на дееца се налага по административен ред глоба от 50 до 300 лв., която не може да бъде по-малко от тройния размер). Той предвижда да се наказват по административен ред част от широко разпространените деяния, които се изразяват в посегателство срещу социалистическата собственост. Обхванати са почти всички форми: кражби, присвоявания, обсебвания, непредаване на намерена или случайно попаднала вещ, както и свързаното с всички тях вещно укривателство.

Въпросната декриминализация на маловажните посегателства срещу социалистическата собственост е свързана със законови условия: виновният да не е осъждан и да не е наказван по административен ред за подобно деяние, извършено през последната година; да не е извършил в течение на една

година две или повече такива деяния, общата стойност на предмета, на който надхвърля 50 лв. Когато виновният вече е наказван по административен ред, повторното използване на тази възможност е нецелесъобразно – тя вече е доказала своята неефективност по отношение на него. Декриминализацията е ограничена и с оглед характера на откраднатото или присвоено имущество. Тя не се прилага, когато става въпрос за оръжия, боеприпаси, бойна техника и течни горива, тъй като за тях действа чл. 218а, според който всяко посегателство над 10 лв. е престъпление.

През 1982 г. общо са декриминализирани 17 състава; за тях е предвидено да се налагат административни наказания; те присъстват в Наказателния кодекс, но вече не като престъпления, а под формата на административни нарушения. Част от тях са: кражба на държавно имущество на стойност под 50 лв. (чл. 194, ал. III); кражба на селскостопанско имущество на стойност под 50 лв. (чл. 195, ал. III); измама в цената на стойност до 10 лв. (чл. 225, ал. VI); получаване на наследваща се имотна облага на стойност до 10 лв. (чл. 225б, ал. III); случаите на продажба на нестандартна продукция (чл. 231, ал. II); на спекулация (чл. 233, ал. III); на митническа контрабанда (чл. 242, ал. V); на разпореждане с вещи, поставени под заповест (чл. 277, ал. II); на замърсяване с петролни продукти на водни басейни (чл. 352а, ал. III). За декриминализираните деяния се налага единствено глоба, без да е възможно тя да бъде заменена или заедно с нея да се налага друго административно наказание. Успоредно с превръщането на маловажните посегателства върху социалистическата собственост в нарушения е създаден и институционален механизъм за тяхното разкриване и наказване по административен ред.

Реформата на наказателното право от 1982 г. се оценява от социалистическите юристи като „правилна, необходима и навременна“. Според тях декриминализацията на въпросните престъпления и прилагането на административна отговорност допринася за усъвършенстване на наказателната система чрез ускоряване на държавната реакция при санкциониране на посегателствата; по-пълно се осъществява принципът на диференциация на мерките за държавна принуда в борбата с престъпността; по-цялостно се реализира принципът на икономия на наказателната репресия; по-правилно се извършва разпределението на функциите в правораздавателната система; по-последователно се прилага принципът на неотвратимостта на юридическата отговорност; отпада отрицателното въздействие на лишаването от свобода върху лицата, осъдени за първи път; разширяването на приложното поле на административната отговорност води до повишаване на нейната роля като важна форма на превенция на престъпността. Стратегическата посока на развитие: декриминализацията на определени престъпления е необходима и полезна за постигане целите на наказателната политика на партията и държавата; следователно и в бъдеще законодателят в съответствие с обективните изменения в

социалистическото общество ще прилага метода на административното наказание.

Успоредно с това с новия чл. 78а през 1982 г. в Кодекса е създадена възможност за освобождаване от наказателна отговорност с прилагане на административно наказание – глоба от 100 до 1000 лв. Това е възможно, когато за извършеното престъпление се предвижда лишаване от свобода до 1 година, деецът не представлява голяма обществена опасност и целите на наказанието могат да бъдат постигнати именно по този начин. Не може да бъде освободено лице, което вече е осъждано за престъпление или тази възможност вече е била прилагана. Когато с престъплението са причинени имуществени вреди, лицето не може да бъде освободено преди те да бъдат възстановени. Съдът, който налага глобата, може да постанови и лишаване от право да се упражнява определена професия или дейност за срок до 3 години. Когато за извършеното престъпление в закона е предвидена само глоба, административното наказание не може да надвишава нейния размер.

Тезата на социалистическото право: административното наказание глоба, което се прилага по отношение на пълнолетни лица, извършили за първи път леки престъпления по своя характер, тежест и последици, по-пълно допринася за постигане целите на специалната и генералната превенция. Въпросното наказание засяга личната сфера на лицето без обаче да настъпят негативните последици от осъждането. Имайки предвид, че тези лица извършват за първи път престъпления и че у тях все още не са изградени престъпни навици, налагането на административно наказание е достатъчно, за да породи необходимата отрицателна оценка към извършеното деяние и към бъдещите му повторения. Освобождаването от наказателна отговорност с налагане на административно наказание значително повишава социалната ефективност на наказателната система. Съществуващата законодателна уредба в българското общество е в съответствие със степента на развитие на социалистическите отношения и правосъзнанието на гражданите. Оттук и логичното следствие: успоредно с развитието на социалистическото общество ще се разширява и задълбочава депенализацията на юридическата отговорност.

И така – що е административно нарушение? Според едноименния закон, приет през 1969 г. и реформиран през 1982 г., това е деяние, което нарушава установения ред на социалистическото държавно управление, извършено е виновно и е обявено за наказуемо с административно наказание. Административното нарушение е виновно, когато е извършено умишлено или непредпазливо. Непредпазливите деяния се наказват само в изрично предвидените случаи. По въпросите за вината, вменяемостта, обстоятелствата, изключващи отговорността, формите на съучастие, приготвянето и опита се прилагат разпоредбите на Наказателния кодекс от 1968 г.

Административните наказания се налагат с цел да се предупреди и превъзпита нарушителят към спазване на установения правен ред и да се въз-

действия възпитателно и предупредително върху останалите граждани. Те според закона са: а) обществено порицание; б) глоба; в) временно лишаване от право да се упражнява определена професия или дейност. Общественото порицание за извършено нарушение се изразява в публично порицание на нарушителя пред трудовия колектив, където работи, или пред организацията, в която членува. Глобата е парично наказание, което не може да надхвърля 300 лв., а при повторно извършване на същото нарушение – 500 лв. Лишаването от право се изразява във временна забрана нарушителят да упражнява определена професия или дейност, във връзка с които е извършил нарушението. Продължителността на това наказание не може да бъде по-малка от 1 месец и повече от 2 години, а за нарушения, свързани с безопасността на движението при употреба на алкохол или друго силно упойващо вещество – до 5 години.

По отношение на непълнолетните административното наказание глоба се заменя с обществено порицание. Никой не може да бъде санкциониран повторно за административно нарушение, за което вече е бил наказан с решение на съда. Когато с едно деяние са извършени няколко нарушения или едно и също лице е извършило няколко нарушения, наложените наказания се изтърпяват поотделно за всяко едно от тях. За административните нарушения не се допуска условно наказание. Наред с предвидените административни наказания съдът постановява отнемане в полза на държавата на вещите, принадлежащи на виновния, които са послужили за извършване на умишленото нарушение.

От затваряне към полусвобода: за неефективността на наказанието

През 1982 г. е извършена цялостна реформа в изпълнение на наказанието, която бележи един постепенен преход от изправително затваряне към живот в полусвобода. Нейните принципи изграждат социалната логика на функциониране на наказанието в условията на късния социализъм: тежкото наказание не възпитава; следователно преминаването на определена граница в репресията я обезсмисля и прави самоцелна, подрива нейното възпитателно и предупредително-възпиращо въздействие. Въпросната реформа цели ускореното и детайлизирано провеждане на диференциация на наказателната отговорност: по-строго да бъдат санкционирани престъпленията и престъпниците с висока степен на обществена опасност, особено рецидивистите, но и да са налице повече възможности за освобождаване на лицата, извършили за първи път деяния с ниска степен на обществена опасност.

И така в центъра на реформата от 1982 г. е максималното усъвършенстване на режима на изпълнение на наказанието лишаване от свобода: към затворите са създадени трудово-поправителни общежития от открит, полуоткрит

и закрит тип; диференцираното настаняване на осъдените по места за задържане и вътре в тях е задълбочено; правилата на режима и дисциплината са по-пълно съобразени с качествените особености на различните категории затворници. В трудово-поправителните общежития от открит тип изтърпяват наказанието осъдените за първи път на лишаване от свобода до 1 година за умишлени и до 3 години за непредпазливи престъпления. Осъдените за първи път на лишаване от свобода от 1 до 3 години за умишлени и над 3 години за непредпазливи престъпления изтърпяват наказанието в трудово-поправителни общежития от полуоткрит тип. За тези две категории затворници се предвиждат редица облекчения: в общежитията от открит тип осъдените се поставят при смекчен надзор и работят извън контролирания район без охрана. В общежитията от полуоткрит тип лишени от свобода се поставят при смекчен надзор и охрана. Отделни групи от тях могат да бъдат изпращани на работа извън района без охрана. Тези две категории осъдени могат да бъдат премествани в затвор или общежитие от закрит тип само ако грубо и системно нарушават реда, систематично се отклоняват от работа или влияят отрицателно на останалите затворници.

В общежитията от открит и полуоткрит тип е забранено да се настаняват: непълнолетни; осъдени за престъпления против Народната република (измяна, предателство, шпионство, диверсия, вредителство, противодържавна агитация и пропаганда) и по чл. 279–281 (бягство през граница, незавръщане в страната), чл. 380–382 (отклонение от военна служба) и чл. 386 (отклонение от военна служба с цел напускане на страната) от Наказателния кодекс; лица, които не са български граждани или са без гражданство; поставените на строг и усилено строг режим; осъдените на лишаване от свобода над 5 години за непредпазливи престъпления, извършени в пияно състояние. Въпросните категории са изключени от изтърпяване на наказанието в общежития от открит и полуоткрит тип, тъй като именно те могат да окажат отрицателно влияние върху останалите или за тях съществуват обосновани предположения, че биха могли да извършат бягство или друго престъпление.

По този начин най-важната цел на реформата от 1982 г. е максимално да се ограничи отрицателното влияние на затворническата среда върху лишените от свобода, които постъпват за първи път в наказателната институция. Следователно наистина е било необходимо осъдените до 3 години за умишлени и осъдените за непредпазливи престъпления, които са близо една трета от всички задържани, да бъдат настанени в общежития от открит и полуоткрит тип при полусвободни условия на живот. Оттук и резултатите: повишени са трудовата и обществената активност; рязко са намалени нарушенията на режима и дисциплината; изключително редки са отклоненията от домашен отпуск; рецидивът сред тези категории осъдени е много нисък.

На другия край на реформата на изпълнение на наказанието са създадените трудово-поправителни общежития от закрит тип, които са преди всичко

за рецидивисти. В тях лишените от свобода се поставят при усилен надзор и охрана и работят само в контролиран район или на обособени обекти. Те могат да бъдат преместени в друг затвор само в изключителни случаи, ако са се поправили и няма опасност да оказват отрицателно влияние върху останалите. На рецидивистите може да бъде определен специален режим, при който те задължително се изолират; настаняват се в заключени помещения при засилен надзор и въоръжена охрана; не могат да бъдат използвани за работа в апарата на затворите; имат право на 1 свиждане и 1 хранителна пратка на година, да изпращат 1 писмо на два месеца и да разполагат с 5 лв. на месец за лични нужди. Особено внимание се обръща на индивидуално-възпитателната работа с тях и с другите трудно поддаващи се на превъзпитание. Както е известно, според закона рецидивисти са осъжданите два или повече пъти на лишаване от свобода за умишлени престъпления, ако вече са изтърпявали това наказание.

Да обобщим: реформата на изправителното затваряне от 1982 г. е пряк резултат от практическата неосъществимост на целите на наказанието – и най-вече на неговата стратегическа цел за „поправяне и превъзпитание на осъдените” – така, както са формулирани в Наказателния кодекс от 1968 г. Радикалната критика: в затворническата институция е налице принципна невъзможност поправянето и превъзпитанието действително да се извършат. Ето и ключовите аргументи.

Първо, затворите не намаляват съществено размера на престъпността: наистина можем да ги разширяваме, множим и преобразуваме, да създаваме трудово-поправителни общежития от различен тип, но количеството престъпления и престъпници остава постоянно или, още по-лошо, през определени периоди нараства. От 1974 г. насам са предприети редица конкретни мерки за по-нататъшно диференциране на настаняването на различните категории осъдени по затвори и вътре в тях. Никак не е случайно, че през 1982 г. са създадени общежитията от открит и полуоткрит тип, които на практика установяват един живот в условията на полусвобода. Именно в този момент е направен и категоричният извод, че у нас е налице относително стабилна престъпност, известно нарастване броя на лишените от свобода и постоянно увеличаване числото на осъжданите рецидивисти.

Второ, наказателното задържане довежда до рецидив; след като е излязъл от затвора, човек има много по-голям шанс, отколкото преди това, да се върне в него; осъжданите са в значителна степен предишни задържани; през целия късен социализъм рецидивната престъпност е близо една четвърт от осъдените всяка година. Високият ръст на пенитенциарния рецидив показва, че стратегическата цел на наказанието не е била постигната в хода на неговото изтърпяване. Следователно вместо да пуска на свобода поправени и превъзпитани граждани, затворът рой сред населението опасни престъпници. За сметка на това при условното осъждане делът на рецидивиралите е минима-

лен, почти незначителен. Декриминализацията от 1982 г. има за цел именно премахването на отрицателното въздействие на лишаването от свобода върху лицата, осъдени за първи път за леки престъпления.

Трето, невъзможно е затворът да не фабрикува престъпници. Той ги създава чрез самия тип човешко съществуване, което налага на задържаните. Затворът фабрикува престъпници и чрез силови принуди; той е предназначен да прилага законите и да приучва на уважение към тях; ала цялото му функциониране се разгръща в модуса на прекалената власт. Нещо повече, пребиваването в трудово-възпитателно училище или поправителен дом улеснява попадането на бившия непълнолетен в затвора. Накратко, основната причина за извършване на ново престъпление е отрицателното влияние на самата затворническа среда и на другите затворници.

Четвърто, затворът прави възможно, дори нещо повече – благоприятства организирането на среда от солидарни помежду си престъпници, йерархизирани, готови за всякакви бъдещи съучастия. От една страна, има реална възможност попадналият за първи път в затвора да се превърне в истински престъпник. От друга – продължителният престой води до деформации в личността на осъдения, които правят невъзможна неговата адаптация към условията за живот на свобода. Генезисът на престъпността и принципите на задържането очевидно са свързани: това заключение постоянно разтърсва късносоциалистическото право.

Пето, условията, създадени за освободените затворници, неизбежно ги осъждат на рецидив: защото са поставени под административен надзор; защото е определено местоживеенето им или забранено тяхното пребиваване. Откъсването, което причинява задължителното заселване, невъзможността да се намери подходяща работа, скитничеството и просията са най-често срещаните фактори за рецидив. Отделен от семейството си, от близките и познатите, осъденият е поставен в чужда среда, която гледа на пришълците като фактор за деморализиране на местното население. Събирането на едно място на осъдени без семейства при липса на достатъчен социален контрол води до задълбочаване на деморализацията им. Като се добавят и недостатъците в битовото и трудовото устройване, става ясно защо почти всеки излязъл от затвора и принудително изселен рецидивира.

Накрая, затворът фабрикува престъпници косвено, водейки до разстройство и мизерия семейството на задържания. Прекъсването на естествените контакти е ключова причина за извършване на нови престъпления; най-близката социална среда, в която съществуват здравите връзки, се дистанцира от осъдения. По време на изтърпяване на наказанието и непосредствено след освобождаването тя се отдръпва от него, тъй като той вече е „белязан”. Така се създава своеобразен вакуум, който, ако своевременно не бъде преодолян, довежда до невъзможна ресоциализация, и следователно – до връщане на

бившият затворник в престъпната среда, създадена и укрепена от самата наказателна институция на задържането.

Къде юридическата рационалност на късния социализъм намира решението на тези нерешими проблеми? Намира го в цялостното въвеждане на прогресивната система при изпълнението на наказанието лишаване от свобода. Тази система предполага внедряването на оптимални условия за диференцирано възпитателно въздействие с двойна насоченост: неутрализиране на съществуващото отрицателно влияние в затворите и създаване на законни и морални навици у осъдените. Тя представлява стъпаловидно изменение на условията за изтърпяване на лишаването от свобода и постепенно приближаване до реалността на свободния живот за плавно преминаване при освобождаване на затворника. Логиката: процесът на смекчаване на наказателните условия за отделния затворник е в зависимост от положителните промени в неговото поведение; те трябва да представляват етапни резултати от приложеното възпитателно въздействие върху него. Но трябва да са налице и обосновани заключения за ускорено намаляване на вероятността да се извършат нови престъпления; това е „истинското“ наказателно средство за ефективна профилактика на рецидивната престъпност.

Да обобщим: прогресивната система е инструмент за създаване и поддържане на оптимални условия за тотално възпитателно въздействие в местата за лишаване от свобода. Целта е постоянно стимулиране на превъзпитанието на затворниците чрез тяхното собствено сътрудничество и подготовката им за свободен живот чрез постепенно приближаване на затворническите до външните условия. В зависимост от тяхното индивидуално развитие се прилагат и правилата на прогресивната система: всеки осъден преминава през различните нейни етапи, непрекъснато мотивиран за своето поправяне, докато накрая, на едно или друго правно основание, включително и чрез действието на висшия елемент на системата – предсрочното освобождаване, – той отново става свободен социалистически гражданин.

Общественото мнение: причини и условия за престъпността

През 1983–1984 г. е проведено представително социологическо изследване на общественото мнение за социалната ефективност на наказателния закон. Наред с другите въпроси (за приложното поле на наказателната репресия в борбата с престъпността; за принципите на наказателното право и тяхното провеждане в закона и правосъдието; за системата от наказанията, техните цели и ефективност; за тежестта на различните видове престъпления) то трябва да отговори на най-важния въпрос: кои са причините и условията за престъпността и каква е ролята им в детерминирането на това социално явление.

ние. И то с една цел: да бъдат предложени (и приложени) мерки за тяхното преодоляване. Според авторите на изследването „наказателният закон и наказателноправните средства имат голямо, но не определящо значение в борбата с престъпността. Основното, решаващото в тази насока са мерките за премахване на причините и условията, които я обуславят. Това обаче е задача много по-сложна от разкриването на престъпленията и наказването на извършителите им. При решаването ѝ общественото мнение и неговото изучаване играят съществена роля – както за установяването на тези причини и условия, така и за тяхното отстраняване, ограничаване или неутрализиране. Причините за престъпността трябва да се търсят в социалните процеси и явления. В масовото съзнание те се свеждат до няколко основни групи: а) недостатъци в управлението на икономиката и на социалното развитие; б) фактори от материалното състояние и условията за живот на децата; в) фактори, влияещи върху нравственото формиране на личността; г) причини и условия във връзка с конкретната жизнена ситуация; д) особености на соматичното и психичното състояние на индивида” (Общественото мнение за наказателния закон 1987: 163).

И така, каква е относителната тежест на отделните причини и условия, които генерират престъпността в социалистическото общество? (Трябва да се подчертае, че според авторите, които, за да направят този важен извод, се позовават и на четири предхождащи изследвания, за 11-годишен период (1973–1984 г.) не са налице съществени изменения във възгледите и оценките на българските граждани относно причините за престъпността в страната. По този въпрос общественото мнение е устойчиво във времето; то отразява съществени черти на обективната социална действителност и не се влияе от случайни, странични или краткотрайни фактори).

На първо място сред криминогенните фактори общественото мнение посочва една поредица от икономически причини и условия. То вижда детерминиращото им въздействие върху престъпността в четири взаимосвързани сфери: имотно неравенство (различия в материалното състояние и несъответствия между доходите); незадоволеност на някои материални нужди и материални затруднения; недостатъци, противоречия и диспропорции в управлението и функционирането на социалистическата икономика; ненапълно овладяване на отрицателните последици от процесите на миграция и урбанизация. Според авторите криминогенната роля на значителното за българското общество имотно неравенство между хората и недостатъчно бързия темп на неговото намаляване е ключовият фактор, който генерира престъпност.

Втората голяма група криминогенни фактори представляват елементи на социална дезорганизация, които също са свързани и следователно са производни от икономическите противоречия на социалистическото общество. Тук като източник на престъпни деяния най-напред се посочват безделието и паразитизмът, както и пианството и алкохолизмът. С не по-малко значим дял

са представени: принизената гражданска, трудова и финансова дисциплина и сериозните недостатъци в отчетността и опазването на социалистическата собственост. Общественото мнение посочва и редица други прояви на социална дезорганизация, които стимулират ръста на престъпността. Авторите на изследването обаче с „основание” ги отделят в самостоятелна група – субективни грешки в управленската сфера.

Трето, общественото мнение отделя значителна криминогенна роля на така наречените социалнопсихологически фактори: оеснафяване, алчност, безогледен стремеж към забогатяване; пасивност на гражданите към престъпните прояви около тях; неблагоприятното влияние на приятелския кръг. Заключениеето на авторите: „в широки слоеве от българската общественост трайно се е утвърдило убеждението, че зачестилите напоследък прояви на оеснафяване и алчност водят до обезценяване на присъщи на комунистическия морал нравствени стойности. При такава социалнопсихологическа атмосфера и при наличието на пропуски в управлението и функционирането на икономиката се създават силно действащи консуматорски настроения” (Общественото мнение за наказателния закон 1987: 167).

Четвърто, общественото мнение проявява особена чувствителност към „субективните грешки” в сферата на управлението, оценявайки ги като силно действащи криминогенни фактори, които водят до отклонения от принципите на социализма. Най-често посочваните грешки и отклонения са: отрицателен личен пример на отговорни лица; злоупотреби със служебно и обществено положение; безпринципност, семейственост, роднинщина, използване на връзки и ходатайства, прояви на „малка правда”, незачитане на установения от закона обществен ред и държавна дисциплина; недостатъчен или занижен контрол – партиен, държавен, обществен, финансов и технически; слабости и нередности в работата на правозащитните органи при разкриването и наказването на престъпленията.

Накрая, но едва или дори накрая, се нарежда криминогенното влияние на фактори, които са „външни или чужди на социализма”: остатъците от миналото в съзнанието и поведението на хората и вредното влияние на съвременната буржоазна идеология и начин на живот. Според авторите всички социологически изследвания на общественото мнение за престъпността, проведени през периода 1973–1984 г., не разкриват съществени различия в тези минимални оценки.

По въпроса за криминологичната детерминация в българското общество данните от въпросното социологическо изследване са аналогични на резултатите от предхождащите проучвания; факт, който според авторите показва, че става дума за обмислени и стабилни виждания, а не за случайно формулирани становища. Още повече, че общественото мнение за причините и условията на престъпността много плътно се доближава до получените резултати от редица криминологични изследвания. „Това доказва политическа-

та зрялост на нашия народ, неговата способност да оценява правилно социалните явления и процеси. Изучаването на общественото мнение е голям резерв за повишаване на ефективността на борбата с престъпността чрез усъвършенстване на наказателното законодателство и на мерките (юридически и обществени), които се прилагат спрямо лицата, извършили престъпления” (Общественото мнение за наказателния закон 1987: 179).

Да обърнем перспективата: какво обаче се случва на страната на самия наказателен закон в същия този момент или, с други думи, как наказателната власт ще реагира на икономизацията на престъпността в условията на късния социализъм? Никак не е случайно, че именно през 1986 г. са направени последните значими изменения и допълнения в Наказателния кодекс, създаден през 1968 г. В какво се състоят тези промени и какъв властови ефекти ще реализират те?

Този въпрос в известен смисъл е неточен, защото в действителност става дума за една генерализирана промяна, която разширява обхвата и увеличава силата на наказателната репресия: изменен е ключовият чл. 39 от закона, който определя общите граници на наказанието лишаване от свобода, като неговият максимален размер е увеличен в крайна сметка на 30 години. Каква е въпросната „история”?

При създаването на Наказателния кодекс през 1968 г. ал. I на чл. 39 гласи: лишаването от свобода може да бъде от 1 месец до 15 години. Ал. II допълва, че в случаите на заменяване на смъртно наказание, както и при множество престъпления по чл. 27, срокът на лишаване от свобода може да бъде до 20 години. Докато ал. III уточнява, че по изключение наказанието лишаване от свобода може да бъде за срок до 20 години за някои особено тежки престъпления, алтернативно на смъртното наказание, в случаите, специално указани в особената част на кодекса, както и за престъпления, свързани с умишлено убийство, и за особено тежки случаи на длъжностно присвояване. В допълнителните разпоредби към закона е казано, че „особено тежък случай” е този, при който извършеното престъпление с оглед на настъпилите вредни последици и на други отегчаващи обстоятелства разкрива изключително висока степен на обществена опасност на деянието и деца.

През 1982 г. чл. 39 е изменен за първи път, като долната граница на наказателното затваряне е повишена от 1 на 3 месеца. Така ал. I вече гласи, че лишаването от свобода може да бъде от 3 месеца до 15 години. Ал. II е уточнена: в случаите на заменяване на смъртно наказание, както и при множество престъпления по чл. 27, ал. I срокът на лишаване от свобода може да бъде до 20 години. Докато ал. III е разширена: по изключение наказанието лишаване от свобода може да бъде за срок до 20 години за някои особено тежки престъпления, алтернативно на смъртното наказание, в случаите, специално указани в особената част на кодекса, както и за престъпления, свързани с умиш-

лено убийство, и за особено тежки случаи на длъжностно присвояване, документна измама и изнасилване.

С измененията и допълненията на Наказателния кодекс от 1986 г., чл. 39 вече има различно съдържание: ал. I гласи, че лишаването от свобода може да бъде от 3 месеца до 20 години, докато ал. II е отменена. За сметка на това ал. III е усилена максимално: по изключение наказанието лишаване от свобода може да бъде за срок от 30 години, при замяна на смъртното наказание, при множество престъпления по чл. 24 и чл. 27, ал. I, както и за някои особено тежки умишлени престъпления, в случаите, специално указани в особената част на кодекса.

Каква е технологията: според чл. 23, ако с едно деяние са извършени няколко престъпления или ако едно лице е извършило няколко отделни престъпления, преди да е имало влязла в сила присъда за което и да е от тях, съдът, след като определи наказание за всяко престъпление отделно, налага най-тежкото от тях. Но чл. 24 пречупва тази логика: когато наложените наказания са от един и същ вид, съдът може да увеличи определеното общо най-тежко наказание най-много с една втора, но така увеличеното наказание не може да надминава сбора от отделните наказания, нито максималния размер, предвиден за съответния вид наказание. Същото е валидно и за чл. 27, ал. I: когато едно лице извърши престъпление, след като е осъдено с влязла в сила присъда на лишаване от свобода, но преди да е изтърпяло това наказание, съдът присъединява към неизтърпяната част изцяло или отчасти наказанието по втората присъда, ако то е лишаване от свобода. Определеното общо наказание не може да бъде по-малко от наказанието по втората присъда. Наказанието по втората присъда се присъединява изцяло, ако е лишаване от свобода за повече от пет години или ако е наложено за престъпление, извършено повторно или представляващо опасен рецидив.

Да анализираме втората част на чл. 39, ал. III: кои са онези особено тежки умишлени престъпления, за които с измененията на Наказателния кодекс от 1986 г. в случаите, специално указани в неговата особена част, може да бъде наложено наказание лишаване от свобода от 30 години? Никак не е случайно, че двете от тях (кражба и длъжностно присвояване) са престъпления против социалистическата собственост, а третото (подкуп) – престъпление против дейността на държавни органи и обществени организации.

На първо място в раздел Кражба е включен нов чл. 196а, който е принципно различен от класическия състав на това престъпление, кодифициран в чл. 194: който отнеме държавна, кооперативна и друга обществена движима вещ от владението на друго без негово съгласие с намерение противозаконно да я присвои, се наказва за кражба с лишаване до 8 години. Докато чл. 196а постановява, че за кражба на държавно, кооперативно или друго обществено имущество в особено големи размери, представляваща особено тежък случай, наказанието е лишаване от свобода от 10 до 30 години и конфискация

на цялото или част от имуществото на виновния. Ако до приключване на съдебното следствие в първоинстанционния съд откраднатата вещ бъде върната или заместена, то наказанието е лишаване от свобода между 8 и 20 години. А чл. 197а допълва, че ако предмет на кражбата е електрическа енергия, съдът може да наложи и глоба от 100 000 лева, освен ако случаят е маловажен.

Второ, в раздел Присвоявания е променен чл. 203. Неговият първоначален текст от 1968 г. гласи: за длъжностно присвояване в особено големи размери, представляващо особено тежък случай, наказанието е лишаване от свобода от 10 до 20 години. С изменението от 1986 г. за длъжностно присвояване в особено големи размери, представляващо особено тежък случай, наказанието вече е лишаване от свобода от 10 до 30 години. Съдът постановява конфискация на цялото или на част от имуществото на виновния и го лишава от следните права: да заема определена държавна или обществена длъжност, да упражнява определена професия или дейност и да живее в определено населено място. Ако присвоените пари, вещи или ценности бъдат внесени или заместени до приключване на съдебното следствие, наказанието е лишаване от свобода от 8 до 20 години.

Трето, раздел Подкуп е променен чрез включването на нов чл. 302а. През 1986 г. въпросният раздел придобива следният вид: най-напред е обикновеният състав на чл. 301, който гласи, че длъжностно лице, което приеме дар или каквато и да е друга имотна облага, която не му се полага, за да извърши или да не извърши действие по служба или загдето е извършило или не е извършило такова действие, се наказва за подкуп с лишаване от свобода до 5 години. Следва квалифицираният състав на чл. 302: за подкуп, извършен: а) от лице, което заема отговорно служебно положение; б) чрез изнудване посредством злоупотреба със служебното положение; в) повторно и г) в големи размери, наказанието е лишаване от свобода до 8 години и лишаване от право да се заема определена държавна или обществена длъжност и от право да се упражнява определена професия или дейност. И накрая в този логичен ред е новият чл. 302а: за подкуп в особено големи размери, представляващ особено тежък случай, наказанието е лишаване от свобода от 10 до 30 години, конфискация на цялото или на част от имуществото на виновния и лишаване от горните две права.

В заключение: разширяването на обхвата и увеличаването на силата на наказателната репресия след 1986 г. исторически противоречи на законодателната логика, поставена с приемането на Наказателния кодекс през 1968 г. и постепенно разгърнатата с наказателната реформа от 1982 г. Защо тогава се е случило? Защото това вероятно е „естествена защитна реакция“ на наказателната власт спрямо нарастващата икономизация на престъпността в условията на късния социализъм. Юридическата нормативност е призвана да бъде един от ключовите инструменти, чрез които трябва да се разрешава икономическата криза, обхванала българското общество. Но това няма как да се слу-

чи: съществуващата законодателна рамка не може ефективно да регулира социалните процеси, пораждащи нови и непознати форми на престъпност. Пътят за постсоциалистическо реформиране на наказателното право изглежда открит.

Литература

- Айдаров, Й. 1978. *Социална същност и детерминираност на престъпленията против социалистическата собственост*. София: „Наука и изкуство“.
- Георги Димитров и наказателната политика на държавата. 1983. София: МВР.
- Закон за административните нарушения и наказания. 1969. ДВ, бр. 92, 28.X.1969 г.
- Закон за другарски съдилища. 1961. „Известия“, бр. 50, 23.VI.1961 г.
- Закон за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните. 1961. „Известия“, бр. 11, 7.II.1961 г.
- Закон за държавен и народен контрол. 1974. ДВ, бр. 54, 12.VI.1974 г.
- Закон за изменение на Наказателния закон. 1982. ДВ, бр. 12, 10.II.1982 г.
- Закон за изменение на Наказателния кодекс. 1984. ДВ, бр. 44, 5.VII.1984 г.
- Закон за изменение на Наказателния кодекс. 1986. ДВ, бр. 89, 18.XI.1986 г.
- Закон за изменение на Закона за изпълнение на наказанията. 1982. ДВ, бр. 28, 9. VI. 1982 г.
- Закон за изменение на Закона за другарските съдилища. 1975. ДВ, бр. 27, 4.IV.1975 г.
- Закон за изпълнение на наказанията. 1969. ДВ, бр. 30, 15.IV.1969 г.
- Закон за Народната милиция. 1976. ДВ, бр. 89, 9.XI.1976 г.
- Закона за опазване на селскостопанското имущество. 1973. ДВ, бр. 54, 12.VI.1973 г.
- Закон за прокуратурата. 1980. ДВ, бр. 87, 11.XI.1980 г.
- Закон за устройството на съдилищата. 1976. ДВ, бр. 23, 19.III.1976 г.
- Инструкция № И-36/Ш за разглеждане на съдебните дела пред колективите на трудещите се (показни процеси) от 14 януари 1974 г. 1974. Непубликувана.
- Каракашев, В. 1982. *Прогресивната система при изпълнение на наказанието лишаване от свобода в НРБ*. София: ВСШ „Г. Димитров“ – МВР.
- Координация на превантивната дейност. 1982. София: „Наука и изкуство“.
- Конституция на НРБ. 1971. ДВ, бр. 39, 18.V.1971 г.
- Лазаров, К. 1981. *Принудителни административни мерки*. София: „Наука и изкуство“.
- Лютов, К. 1971. „В. И. Ленин и наказателната политика на НРБ“. В: *Въпроси на българската държава и право в светлината на идеите на В. И. Ленин*. София: БАН.
- Лютов, К. 1972. *Нови положения относно наказанията в Наказателния кодекс на НРБ*. София: БАН.
- Лютов, К., Палазов, Ив. 1983. *Практиката по определяне на наказанията за престъпления против социалистическата собственост*. София: БАН.
- Методическо указание за сигналната дейност на съда, прокуратурата и Народната милиция от 9 март 1979 г. 1979. Непубликувано.
- Методическо указание относно разкриване и отстраняване на причините и условията на престъплението по конкретното наказателно дело от 22 февруари 1967 г. 1967. Непубликувано.
- Мотиви към Наказателен кодекс от 1968 г. 1968. ДВ, бр. 26, 2.IV.1968 г.
- Наказателен кодекс. 1968. ДВ, бр. 26, 2.IV.1968 г.
- Наказателни и устройствени закони. 1982. София: „Наука и изкуство“.
- Наредба № 63 за прилагане на членове 1 и 2 от Указ № 1074 за ограничаване, заемането на отчетнически, материално отговорни и други длъжности от осъдени лица. 1975. ДВ, бр. 19, 7.III. 1975 г.

- Ненов, И. 1972. *Наказателно право на НРБ*. София: „Наука и изкуство“.
- Общественото мнения за наказателния закон*. 1987. София: БАН.
- Основни положения за ролята и дейността на съдебните и прокурорските органи в периода на изграждане на развитото социалистическо общество от 27 ноември 1975 г.* Непубликувани.
- Отрицателно влияние в местата за лишаване от свобода*. 1985. София: МВР.
- Павлов, С. 1964. *Другарските съдилища в НРБ*. София: БАН.
- Павлов, С. 1989. *Наказателен процес на НРБ*. София: СУ „Св. Климент Охридски“.
- Постановления и тълкувателни решения на Върховния съд на РБ по наказателни дела, 1953–1990*. 1990. София: Съюз на юристите в България.
- Постановление № 6 от 26 април 1971 г. на Върховния съд на НРБ относно престъпленията кражби на общественно и лично имущество*. 1971. Непубликувано.
- Постановление № 13 от 28 декември 1973 г. на Върховния съд на НРБ по практиката на съдилищата за предотвратяване на престъпленията*. 1973. Непубликувано.
- Постановление № 2 от 29 ноември 1974 г. на Върховния съд на НРБ относно обобщаване на съдебната практика по делата за хулиганство*. 1974. Непубликувано.
- Правилник за изпълнение на Указа за борба с дребното хулиганство*. 1963. ДВ, бр. 102, 31.XII.1963 г.
- Правилник за прилагане на Закона за народната милиция*. 1977. ДВ, бр. 22, 28.II.1977 г.
- Правилник за прилагане на Закона за изпълнение на наказанията*. 1982. ДВ, бр. 66, 20.VIII.1982 г.
- Правилник за прилагане на Закона за държавен и народен контрол*. 1975. ДВ, бр. 7, 24.I.1975 г.
- Правилник за прилагане на Указ № 1104 за доброволните отряди на трудещите се*. 1977. ДВ, бр. 86, 4.XI.1977 г.
- Правни основи на превенцията на престъпността в НРБ*. 1980. София: „Наука и изкуство“.
- Превенцията – главно направление на борбата с престъпността*. 1985. София: „Наука и изкуство“.
- Примерни правила за устройството, задачите и дейността на Центровете за възпитателна работа по местоживееене от 27 декември 1979 г.* 1979. Непубликувани.
- Примерни правила за устройството, задачите и дейността на Съветите за профилактика по месторабота от 27 декември 1979 г.* 1979. Непубликувани.
- Профилактика на престъпността, осъществявана от органите на Народната милиция*. 1972. София: НИКК – МВР.
- Решение на Държавния съвет на НРБ от 15 февруари 1978 г. за изпълнение на Единната програма за борба с престъпленията, другите правонарушения и противообществените прояви*. 1978. Непубликувано.
- Указание за превантивната дейност на съдилищата и прокуратурата в НРБ от 30 декември 1978 г.* 1978. Непубликувано.
- Указание за съвместната дейност на Отечествения фронт и съдилищата по превъзпитанието на лицата, посочени в член 6 от Закона за изпълнение на наказанията от 1 март 1978 г.* 1978. Непубликувани.
- Указания по прилагане на Закона за другарските съдилища*. 1961. Непубликувани.
- Указ за борба с дребното хулиганство*. 1963. ДВ, бр. 102, 31.XII.1963 г.
- Указ за изменение на Указа за борба с дребното хулиганство*. 1979. ДВ, бр. 36, 8.V.1979 г.
- Указ № 1074 за ограничаване заемането на отчетнически, материално-отговорни и други длъжности от осъдени лица*. 1974. ДВ, бр. 42, 31.V.1974 г.
- Указ № 1104 за доброволните отряди на трудещите се*. 1977. ДВ, бр. 58, 26.VII.1977 г.
- Хинова, Т. 1976. *Престъпни посегателства против обществения ред*. София: БАН.
- Хулиганството – криминологически проблеми и социална реакция*. 1988. София: БАН.

Биографична справка: Мартин Канушев е доцент по социология в Нов български университет. Преподава социология на властта, правото и медицината. Автор на две книги, студии и статии по социология. Редактор на сп. *Критика и хуманизъм*.

Адрес за кореспонденция:
1618 София, ул. „Монтевидео“ 21
Нов български университет
Департамент „Философия и социология“
E-mail: mkanoushev@gmail.com